

Концептуальні засади правової освіти та правового виховання в сучасній Україні

Сучасні тенденції розвитку шкільної правової освіти в Україні

Сідорчук Валентина

На початку XXI століття відбуваються демократичні перетворення в соціально-економічній і політико-правовій сферах життя. У центрі соціальних відносин на першому плані людина, її внутрішній та духовний світ.

Становлення демократичної правової держави, яка ґрунтується на верховенстві права та пріоритеті прав і свобод людини, потребує підвищення правосвідомості та правової культури кожного громадянина України.

Основою демократичного розвитку українського суспільства мають стати громадяни, здатні розуміти значення права, здійснювати виважений вибір, критично мислити, аналізувати інформацію, толерантно ставитися до думок інших, брати активну участь у суспільному житті.

Сьогоднішнє соціальне замовлення школі полягає в підготовці активних освічених громадян і професійно компетентних членів суспільства. Учень має опанувати правові норми, необхідні йому як громадянину для ефективного соціального функціонування, що є базовими для формування в нього відповідних правових умінь, ціннісних орієнтацій і компетентностей. Нові підходи до змісту правової освіти та комунікації між учителем і учнями в навчально-виховному процесі має перетворити школу на демократичний правовий простір [8].

У закладах загальної середньої освіти в 9-х класах викладається курс «Основи правознавства» (1 година на тиждень) і в 10-11-х профільних класах – курс «Правознавство» (3 години на тиждень).

У 2022 році було внесено низку змін до програми «Основи правознавства» для учнів 9 класів.

З огляду на новітні методологічні принципи викладання суспільних предметів зазначається, що доречно розпочинати вивчення основ правознавства з обмірковування таких основоположних цінностей, як людська гідність, свобода, рівність, справедливість, які частково відомі учням з інших предметів, акцентуючи увагу на тому, що людина є найвищою цінністю демократичного суспільства. Слід звертати увагу учнів на соціальні передумови виникнення права, що сформувалися на засадах суспільної згоди, спираючись на моральні ідеї та релігійні принципи.

За сучасною парадигмою праворозуміння, право має базовий характер у системі соціального регулювання та історично передує виникненню держави, тому доречним є пояснення сутності правового регулювання суспільних відносин через визначення службової ролі держави щодо суспільства, спираючись на правові інструменти, зокрема принцип верховенства права. Для з'ясування значущості права важливо формувати в учнів розуміння не лише його інструментальної цінності (способи, методи, типи, прийоми), а й соціальної цінності, вираженої через служіння інтересам людини, а не держави [5].

Комплексним показником рівня навчання учнів правознавства є правова предметна компетентність у сукупності її складників (компетенцій).

Правова компетентність – це сукупність набутих учнями в навчанні правознавства правових знань, предметних умінь, характерних рис, необхідних для виконання певних дій із метою розв’язання завдань, проблем, ситуацій згідно з приписами норм права в навчанні й житті. Вона виступає сукупністю пов’язаних між собою правових компетенцій, що уналежнюються в когнітивному (правові знання), діяльнісно-процесуальному (правові вміння та позитивний соціально-правовий досвід у правовій сфері) й аксіологічному (особистісно ціннісне ставлення до правових явищ і процесів) компонентах.

Складниками правової предметної компетентності є:

- *інформаційна компетенція*: уміння учня / учениці працювати з джерелами права та юридичними документами; користуватись підручником із правознавства, довідковою літературою (зокрема, енциклопедичною), Інтернетом тощо для самостійного пошуку правової інформації; аналізувати й систематизувати інформацію правового змісту, складаючи плани, тези, таблиці та схеми; користуватися зразками юридичних документів;
- *логічна компетенція*: уміння учня / учениці тлумачити та застосовувати правові поняття, терміни, категорії для аналізу й пояснення правових явищ, процесів, подій державно-правової дійсності; визначати причиново-наслідкові зв’язки, сутність і значення правових явищ, процесів і подій; визначати суть і форми зв’язків особи і суспільства, суспільства і держави, держави і особи; аналізувати, синтезувати, порівнювати й узагальнювати інформацію правового змісту;
- *діяльнісно-процесуальна компетенція*: уміння учня/учениці представляти правові знання в різних формах (усній, письмовій, графічній тощо), використовувати їх для виконання практичних завдань, аналізу правових ситуацій та розв’язання правових задач; здійснювати й пояснювати вибір моделі поведінки в життєвих ситуаціях на підставі норм права й положень законодавства, реалізувати їх у правовідносинах різних видів; визначати ситуації, що потребують звернення до правника по правову допомогу; усвідомлювати відповідальність за власну поведінку в правовому просторі;
- *аксіологічна компетенція*: уміння учня формулювати емоційно-ціннісне ставлення до права як суспільного явища, що задовольняє інтереси і потреби суспільства, окреслює бажані ідейно-ціннісні настанови людини; висловлювати власні оцінні судження, оперуючи такими категоріями, як справедливість, право, демократія, свобода, гідність, відповідальність, права людини, спираючись на набуті знання, загальнолюдські й національні цінності та особисту систему цінностей; формулювати обґрунтовану думку щодо суспільних проблем і державних реалій, пов’язаних із правом [8].

Метою навчання правознавства на базовому рівні середньої освіти є надання учням / ученицям основ правових знань, виховання поваги до гідності людини, права, державотворчих і правотворчих традицій, любові до держави Україна, забезпечення умов для формування правової культури, правових орієнтирів і правомірної поведінки.

Основи правознавства як навчальний предмет сприяє становленню особистості учня, розвитку критичного мислення й логіки, здатності розуміти й оцінювати правові явища та процеси, аналізувати різноманітні життєві ситуації відповідно до дії правових норм; спонукає ставити запитання та шукати відповіді щодо ролі права, значення прав людини в житті суспільства і держави.

Опанування основ правознавства спрямоване на формування системи цінностей, правосвідомості, правової культури учнів, пробудження їхнього інтересу до права, заохочення до свідомої реалізації, застосування й дотримання правових норм [7].

У програмі «Основи правознавства» особливу увагу приділено правовідносинам, учасниками яких є неповнолітні особи. Це сприяє як формуванню конкретних знань і загальноправових уявлень учнів, так і застосуванню ними правових знань для реалізації й захисту прав, свобод і законних інтересів, регулюванню взаємовідносин з іншими людьми, вибору правомірних моделей поведінки в життєвих ситуаціях.

Зміст тем розділів не розподілений за окремими уроками. Учителі, автори підручників визначають тему уроку, кількість, обсяг і перелік питань, які вивчатимуться, орієнтуючись на вимоги до підготовки учнів. Пропоновані програмою питання є мінімумом знань, що підлягають обов'язковому засвоєнню учнями на різних рівнях навчальних досягнень відповідно до розвитку їхніх пізнавальних можливостей.

Вимоги до результатів навчання учнів подано в програмі як перелік умінь, навичок і оцінок, яких вони мають набути під час вивчення певної теми. Цей перелік відповідає вимогам Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, є їх детальною конкретизацією, на яку має орієнтуватись учитель, забезпечуючи виконання навчальної програми з предмета.

Засобом інтеграції ключових і загальнопредметної компетентностей є наскрізні лінії, що виступають соціально значимими надпредметними темами, які допомагають формуванню в учнів уявлень про суспільство в цілому, розвивають здатність застосовувати набуті знання в різних навчальних і життєвих ситуаціях. Такими наскрізними лініями є: громадянська відповідальність, підприємливість, фінансова грамотність, екологічна безпека і розвиток, здоров'я і безпека.

Опанування учнями предмета передбачає реалізацію в навчанні особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів, що потребує певної організації їхньої навчально-пізнавальної діяльності.

Обов'язковим складником навчання учнів предмета є практичні заняття. Кожне із зазначених у програмі практичних занять – тематичне, воно має певне змістове наповнення відповідно до місця заняття в контексті конкретної теми. Такі заняття є уроками розширення знань, застосування й удосконалення вмінь і навичок учнів. Вони передбачають їхню індивідуальну / парну / групову роботу над певними аспектами змісту теми з використанням різноманітних джерел (підручників, посібників, довідкового матеріалу, Інтернет-ресурсів тощо). На практичних заняттях учитель виконує роль консультанта – організатора самостійної дослідницької, творчої діяльності учнів, надаючи допомогу відповідно до їхніх пізнавальних можливостей і потреб [7].

Відповідно до сучасних методичних підходів учитель не сам пропонує проблему, а визначає її спільно з учнями. Також спільно слід виробити критерії оцінювання роботи учнів.

Оцінювання учнів – обов'язковий складник освітнього процесу. Його метою є не лише перевірка і контроль знань і умінь учнів, а й забезпечення їхньої рефлексії та зворотного зв'язку вчителя. *На уроках слід застосовувати формувальне оцінювання, що спрямоване на відстеження особистісного поступу кожного здобувача освіти, опанування ним навчального досвіду як основи компетентностей, забезпечення його індивідуальної траєкторії розвитку. Формувальне оцінювання здійснюється постійно і передбачає надання учням педагогічної підтримки, коригування засобів, форм і методів, проєктування подальших цілей навчання. Крім формувального, учитель застосовує підсумкове оцінювання (тематичне, семестрове та річне).*

Оцінювання процесу та результатів навчання предмета потребує застосування на уроках як усного опитування, тестових і письмових завдань тощо, так і оцінювання

участі в діяльності, самооцінювання та взаємооцінювання. Вибір методів, способів і форм оцінювання вчитель здійснює з урахуванням характеру об'єктів оцінювання. Це можуть бути усні відповіді, письмові роботи учнів, завдання з виявлення їхніх операційних умінь, моделювання життєвих ситуацій, участь у дискусіях, рольових іграх, написання есеїв, створення презентацій тощо [7].

Профільне навчання правознавства реалізується на засадах предметного поглиблення знань, що передбачає більш повне порівняно з рівнем стандарту опанування учнями понять, законів, теорій правової науки, формування в них складних предметних понять і вищого рівня правової компетентності в процесі активного навчання, дослідницької та проєктної діяльності учнів. Профільний предмет «Правознавство» відіграє важливу роль у професійній орієнтації учнів на діяльність у сфері юриспруденції.

Правознавство як профільний предмет старшої школи базується на юридичній науці, що вивчає право як особливу систему соціальних норм, правові форми організації й діяльності держави та політичної системи суспільства загалом [8].

Метою профільного предмета «Правознавство» є:

- формування в учнів системних уявлень про державу та право як основних засобів упорядкування суспільних відносин і вміння використовувати їх у практичному житті;
- формування правової компетентності учнівської молоді, що забезпечує її здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство в розв'язанні суспільних проблем;
- виховання в учнів поваги до людської гідності, дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, рівноправ'я;
- розвиток правової та соціальної грамотності школярів, толерантності, комунікабельності, здатності до активної участі в житті суспільства;
- сприяння професійному визначенню випускників у майбутньому.

Завданнями, реалізація яких забезпечить досягнення означеної мети, є:

- 1) сприяти оволодінню учнями поняттєвим апаратом, загальнотеоретичною основою для розуміння сутності сучасної держави і права, особливостей їх виникнення, функціонування й розвитку, ролі та функцій в організації суспільних відносин;
- 2) поглибити знання учнів про соціальні норми, верховенство права, державний устрій України;
- 3) сформувати системне уявлення учнів про права та свободи людини і громадянина та механізми захисту прав і свобод;
- 4) сформувати позитивне ставлення до дотримання правових норм, ініціативності в реалізації своїх прав;
- 5) сприяти усвідомленню учнями тісного зв'язку між правовими знаннями й суспільними відносинами, розумінню системи загальнолюдських принципів і цінностей, відображених у Конституції та законах України, правової системи в цілому;
- 6) виробити в учнів вміння аналізувати суспільно-політичні події, правові явища і процеси;
- 7) розвинути вміння учнів користуватися правовими актами, правничою літературою, Інтернет джерелами;
- 8) сформувати в учнів вміння застосовувати норми права в конкретних життєвих ситуаціях.

Зміст навчального матеріалу профільного предмета «Правознавство» побудований на основі людиноцентричного й аксіологічного підходів у контексті юридичної науки. Право розглядається як відкрита система, що базується на невід’ємності суспільства від держави, законів від повсякденного життя.

Методологія відбору змісту програмового матеріалу ґрунтується на системі наукових ідей і понять юридичної науки, загальнолюдських цінностях (право, справедливість, демократія, права і свободи людини), сучасних психолого-педагогічних вимогах до навчання учнів старшої школи.

Наскрізнi змістові лінії «людина-людина», «людина-суспільство», «людина-влада», «людина-природа» враховані у змісті програми та очікуваних результатах навчально-пізнавальної діяльності учнів із профільного предмета.

Теоретичними основами предмета є: філософські, психолого-педагогічні знання й уміння, необхідні для системного вивчення і вирішення суспільно-педагогічних проблем; методологічні принципи (гуманізація та демократизація навчально-виховного процесу; природовідповідність і свободовідповідність; системність; диференціація; міжпредметна інтеграція; наступність і безперервність; культуровідповідність; інтеркультурність), що є підґрунтям для конструювання змісту, вибору форм і методів навчання правознавства; сучасні психолого-педагогічні й методичні підходи (особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, системний, міжпредметний, контекстний, загальношкільний, педагогічного партнерства).

В основу профільного предмета «Правознавство» покладений компетентнісний підхід, що корелюється ключовими компетентностями, визначеними основами стандарту нової української школи [8].

Особливостями навчально-виховного процесу з правознавства є формування в учнів здатності орієнтуватись у складних суспільно-правових процесах, оцінювати правові події та явища, усвідомлювати специфіку правничих професій. Слід заохочувати плюралізм думок і поглядів учнів; активно залучати школярів до проблемного навчання, розвитку критичного мислення, самостійності суджень, творчої діяльності.

Навчання учнів правознавства передбачає системний підхід у формуванні поняттєвого апарату, оптимальне поєднання в навчальному процесі фронтальних і кооперативних методів навчання, індивідуалізацію навчання через застосування прийомів самостійної роботи, розвиток й удосконалення предметних умінь.

На уроках правознавства слід застосовувати такі інтерактивні методи, як імітаційні та рольові ігри, спрощене судове слухання, мозковий штурм, прес-метод, дискусія та ін. Учитель має залучати учнів до роботи в малих групах, аналізу нормативно-правових актів і правових ситуацій, розв’язання юридичних задач, складання правових документів, підготовки доповідей та презентацій, індивідуальних і групових проєктів, процедур рефлексії та самооцінювання тощо [8].

У навчанні правознавства слід акцентувати увагу на **правах людини** як наскрізному компоненті всіх навчальних предметів і курсів. Відповідно до Указу Президента України №119 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року, зміст освіти повинен включати формування в учасників освітнього процесу поваги до прав людини, її гідності, засад демократії, ненасильницької культури та культури доброчесності. Важливо забезпечити формування цінностей та світогляду здобувачів освіти як невід’ємних складників компетентнісного підходу, а також імплемувати в освітній процес положення Всесвітньої програми освіти у сфері прав людини та Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини. (Рекоменд 23/24)

Невід’ємним складником роботи вчителя правознавства є постійний моніторинг нових сучасних концепцій у розвитку теорії права, стандартів захисту прав людини,

відхід від прив'язки до законодавства та навчання учнів основних принципів, доктрин та інститутів, в основу яких покладено права та основоположні свободи людини [5].

Викладання правознавства в сьогоденні обумовлене особливостями національної правової системи в **умовах дії правового режиму воєнного стану** та повномасштабної збройної агресії РФ проти України. Це потребує поєднання у викладанні загальних питань права з урахуванням законодавчих змін, пов'язаних із введенням воєнного стану та створенням правових умов для підвищення обороноздатності держави, захисту національної безпеки і територіальної цілісності.

В умовах бойових дій на території України необхідно актуалізувати теми програмового матеріалу, присвячені правовому і соціальному захисту внутрішньо переміщених осіб, забезпеченню прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України, правовому статусу біженців та осіб, які потребують тимчасового захисту, а також осіб, зниклих безвісти за особливих обставин [6].

В умовах війни вкрай актуальним є вивчення питань **міжнародного гуманітарного права**, що сприятиме формуванню вміння використовувати гуманістичні цінності як базові в повсякденному житті та в подальшій професійній діяльності, вести діалог, спілкуватися з носіями різних культур і цінностей; розвиток культури ненасильницьких відносин, уміння аналізувати свої погляди тощо. Надзвичайно важливим є формування громадянсько активного та відповідального учнівства, здатного дотримуватися норм гуманітарного права і принципів поваги до життя та людської гідності, захищати й розвивати їх у майбутніх сферах своєї діяльності. Учні мають розуміти причини появи тимчасово переміщених осіб, біженців, складнощі їхнього життя тощо [5].

Компетентісно орієнтоване навчання учнів основ правознавства передбачає суттєву зміну функції самого вчителя: він повинен організовувати самостійну пошукову діяльність учнів. На уроках із основ правознавства учні мають вправлятися в аналізі правових ситуацій та розв'язанні правових задач, складанні за зразком юридичних документів, аналізі фрагментів нормативно-правових актів, побудові схем, логічних ланцюжків, карт понять тощо. Це надаватиме навчанням практичного спрямування й сприятиме формуванню діяльнісного (процесуального) складника правової предметної компетентності учнів.

Компетентісно орієнтоване навчання передбачає також позитивний вплив на вміння учнів швидко й адекватно реагувати в нестандартних ситуаціях, ухвалювати ефективні рішення. Ці риси розвиваються в діяльності, що вимагає творчого підходу, гнучких рішень. Тому важливо «виводити» предмет за межі уроків, залучаючи учнів до соціальних проєктів та ініціатив. Зростанню пізнавального інтересу учнів до предмета сприятиме їхня участь у позаурочних і позашкільних заходах із правової тематики – конкурсах творів із прав людини, податкового законодавства, тематичних декадах і тижнях, конкурсах малюнків, олімпіадах і турнірах юних правознавців, правових клубів тощо.

До проведення уроків правознавства та позаурочної роботи з правової освіти варто залучати ресурсних осіб – депутатів місцевих рад, державних службовців місцевих органів виконавчої влади, суддів місцевих судів, представників обласних (районних) управлінь юстиції. Їхні знання й досвід практичної роботи сприятимуть підвищенню мотивації та інтересу учнів до права, чинитимуть профорієнтаційний вплив.

У навчанні учнів правознавства вчитель має тримати в полі зору сучасні напрацювання правової науки, результати активної нормотворчої діяльності органів державної влади, зміни, внесені до окремих законів [9].

Отже, узагальнюючи, можемо зробити висновок, що за останні роки вдосконалено методичні підходи до навчання учнів правознавства, що створює умови

для формування в них загальних і предметних компетентностей, виховання активних освічених громадян України.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Закон України «Про загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/244862959>
4. Концепція «Нова Українська школа». URL: <http://zakinppo.org.ua/images/2017/docs/10/konczepczya.pdf>
5. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 н.р. Основи правознавства. URL: <https://is.gd/XtQ9X6>
6. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 н.р. Громадянська та історична освітня галузь. Освітня галузь суспільствознавство. URL: <http://surl.li/lppgp>
7. Основи правознавства. 9 клас. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.osnovy.pravoznavstva-9.pdf>
8. Правознавство. 10 – 11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
9. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-х класів основ правознавства: методичний посібник. К. ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

Правове виховання в системі роботи ЗЗСО

Чаркіна Тетяна

Постановка проблеми. Побудова правової держави та громадянського суспільства в Україні вимагає підвищення правосвідомості та правової культури громадян, оскільки без них неможливо побудувати демократичну державу і суспільство. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, які є в системі роботи закладів загальної середньої освіти, зокрема в напрямі правового виховання та правової освіти її здобувачів. Правове виховання – необхідна умова підвищення правової активності учнів, формування їх правової культури, умова подальшого зміцнення законності та правопорядку в суспільстві. Воно тісно пов'язане з іншими видами соціального виховання, зокрема моральним, ідейно-політичним, естетичним.

З огляду на зростання вимог до особистості в умовах розбудови правового гуманістичного суспільства в Україні все більшу роль відіграє суб'єктний підхід, ґрунтований на свідомому компетентному ставленні учасників освітнього процесу до прав і обов'язків людини в суспільстві. Такий підхід розвивається в межах гуманістичної парадигми освіти й закарбований у положеннях Конституції України та Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [1]. Увага акцентується на освіті людини не стільки як на категорії навчальної діяльності, а як на процесі, результатом якого є набуття особистістю правової грамотності, громадянської стійкості,